

हिन्दुस्तानी एकेडेमी, पुस्तकालय
इलाहाबाद

वर्ग संख्या.....

पुस्तक संख्या.....

क्रम संख्या.....

२५९

2010

مثنوی

پس چه باید کرد اے اقوام شرق

اقبال

۱۹۳۶ء

مثنوی

پس چہ باید کردے اقوام شرق

اقبال

۱۹۳۶ء

اشاعتِ اوّل : ۲ ہزار
کاپی سرائٹ

فہرست مضامین

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	بنجوانندہ کتاب	۲
۲	تمہید	۵
۳	خطاب بہ مہرِ عالم کتاب	۹
۴	حکمتِ کلیمی	۱۲
۵	حکمتِ فرعون	۱۶
۶	لا الہ الا اللہ	۱۹
۷	فقتہ	۲۳
۸	مردِ حشر	۲۶
۹	در اسرارِ شریعت	۳۶
۱۰	اشکِ چند برافتراقِ ہندیاں	۴۳
۱۱	سیاستِ حاضرہ	۴۶
۱۲	حرفے چند با ائمتِ عربیہ	۵۱
۱۳	پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق	۵۶
۱۴	در حضورِ رسالت مآب	۶۲

بنخوانندہ کتاب

سپاہ تازہ بر انگیزم از ولایت عشق
کہ در حرم خطرے از بغاوتِ خود است
زمانہ ہیچ نداند حقیقتِ او را
جنوں قیامت کہ موزوں بقامتِ خود است
بآں مقام رسیدم چو در برش کردم
طوافِ بام و درِ من سعادتِ خود است
گماں مبر کہ خرد را حساب و میزان نیست
نگاہ بندہ مومن قیامتِ خود است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تمہید

پیرِ رومی مرشدِ روشن ضمیر	کارِ روانِ عشقِ مستی را امیر
منزلش برتر ز ماہِ واقفان	خیمہ را از کلمکشاں سازد طناب
نورِ قرآن در میانِ سینہ اش	جامِ جمِ شرمندہ از آئینہ اش
از نئے آں نے نوازِ پاک زاد	باز شورے در نہادِ من فتاد
گفت جاں ہا محرمِ اسرار شد	خاور از خوابِ گراں بیدار شد
جذبہ ہائے تازہ اوراد دہاند	بند ہائے کہنہ را بکشد دہاند
جز تو اے دانائے اسرارِ فرنگ	کس نگوشت در نافرنگ
باش مانندِ خلیسِ اللہ مست	ہر کہن بت خانہ را بایہ شکست

کَمَ نَظَرِ اِیْنَ جَنبِ رَا کَویدَ جَنوُنِ	اُمُتَنّا رَا زَنَدَگی جَنبِ دِروُنِ
بَے جَنوُنِ ذَوِ فَنوُنِ کَا رَکَنے نَکَرَدَ	بَیچَ قَوَمے زَیْرِ چَپِ سَرِخِ لَاجُورِ
گَر نَدَا دِایِی وَ جَوَہَرِ کَا فَرَا سَتَ	مَوَمِنِ اَز عَزَمِ دَوَکُلِ قَاہِلِ سَتَ
اَز نَکَاہِ شِ عَالَمے زَیْرِ وَزِیرِ	خَیْرَ رَا اَو بَا زَمی دَا نَدَرِ شَرِ
دَر گِریبا نَشِ ہِزاراں سَتِخِیرِ	کُو ہِسا رَا زِ ضَرِیْبَتِ اَو رِیزِ رِیزِ
کَہنَگی رَا اَز تَماشَا بَر دَہِ	تَا مَے اَز مِیخَانِہ مَن غُورِ دَہِ
دَر مِیَاں رَنگِ پَاکِ اَز رَنگِ بَا شِ	دَر چَہُنِ نَزی مِثَلِ بُو سَتُورِ و فَا شِ
دِیْنِ اَو جَوَہَرِ حَبِّ غَیْرِ اللہِ نَیْسَتِ	عَصْرِ نَوَا زِ رَمَزِ جَاں آگَاہِ نَیْسَتِ
فَکَرِ اَو بَر آبِ و کُلِ سِجِدَہِ اَسَتِ	فَلَسَفی اِیْنِ رَمَزِ کَمَ فہمِیدَہِ اَسَتِ
پَس نَدِیدَ اَلَا کَبُودِ سَخِ وَ زَرَدِ	وِیدَہِ اَز قَنَدِیلِ دَلِ رُوشنِ نَکَرَدِ

اے خوش آں مردے کہ دل باکس نہاد

بندِ غیر اللہ را از پاکشاد

سیرِ شیریں را نہ فہمد گا ویش جز بہ شیراں کم بگو اسرارِ خویش

با حریفِ سفلیہ نتوان خوردے گر چہ باشد پادشاہِ رومِ مرے

یوسفِ مارا اگر گر گے برد بہ کہ مردے ناکسے او را خورد

اہلِ دنیا بے تخیل بے قیاس بویا با فانِ اطلس ناشناس

اعجمی مردے چہ خوش شعرے سرود سوز و از تاثیرِ او جاں در وجود

”نالہ عاشقِ بگوشِ مردمِ دنیا“

بانگِ مسلمانی و دیارِ فرنگ است

معنیِ دین و سیاست باز گوے اہلِ حق را زینِ حکمت باز گوے

’غم خوردن ان غم افزایں محوَر (روی) زانکہ عاقل غم خورد کو دک شکر‘

خزقہ خود باز است بردوش فقیر چوں صبا جز بوئے گل سماں گبر

قلزمی؟ بادشت و درپہم ستیز

شبنمی؟ خود را بہ گلبرگے بریز

سُرق بر مرق پوشیدہ نیست روح مومن ہیچ میدانی کہ حسیت

قطرہ شبنم کہ از ذوق نمود عقدہ خود را بدست خود کشود

از خودی اندر ضمیر خود نشست رخت خویش از خلوت افلاک بست

رخ سوئے دیباچے پایاں نکرد خوشتن را و رصف پنهان نکرد

اندر آغوش سحر یک دم تپید

تا بکام غنچہ نور سحک پید

خطاب بہ منہر المصاب

اے امیرِ خاور اے مہرِ نیر می کئی ہر ذرہ را روشن ضمیر
 از تو این سوز و سرور اندر وجود الا تو ہر پویشیدہ را ذوق نمود
 می رود روشن تر از دستِ کلیم نہ در حقِ زمین تو در جوئے سیم
 پر تو تو ماہ را مستاب داد لعن را اندر دلِ سنگ آب داد
 لاله را سوزِ دروں از فیض تست درِ برگِ او موجِ خوں از فیض تست
 ز گسل صد پرده را بر حی درد انضیب از شعاعِ تو برو
 خوش بیا صبحِ مرا و آورده از تجر را نخلِ سینا کردہ

زگسار : مزید علیہ زگسار

تو فروغِ صبح و من پایانِ روز

تیره خاکم را سراپا نور کن

تا بروز آرم شب افکارِ شرق

از نوائے پخته سازم خام را

فکرِ شرق آزاد گرد و از فرنگ

زندگی از گرمی ذکر است و بس

چون شود اندیشه قومی خراب

میراند سینه اش قلبِ سلیم

بر کراں از حربِ ضربِ کائنات

در ضمیر من چراغِ بر فروز

در تجلی هائے خود ستور کن

بر فروزم سینه احرا و شرق

گردش دیگر دهم ایام را

از سرو و من بگیرد آب و رنگ

حیثیت او عفتِ فکر است و بس

ناسره گردد بدستش سیم ناب

در نگاه او کج آید مستقیم

چشم او اندر کون بیند حیات

ناسره: کھوٹی

موج از دریا ش کم گرد بلند گوہر او چون خرف نا اجمند

پسختیں بایش تطہیر فکر

بعد ازاں آسان شود تعمیر فکر

تطہیر: پاک کرنا

حکمتِ کلیمی

پشتِ پا بر حکم سلطان می زند	تا نبوت حکم حق جاری کند
غیرت او بر تنابند حکم غیر	در نگاهش قصر سلطان کمند ویر
تازه غوغائے دهر ایام را	پنجه سازه صحبتش هر خام را
تا نیفتد مرد حق در بند کس	درس او اندر بس باقی هموس
در کف خاک از دم او جان پاک	از نهم او آتش اندر شاخ تاک
فطره الله را نگهبان است او	معنی جبریل و قرآن است او
از ضمیرش اسمتے آید برون	حکمتش بر تر ز عقل و ذوق نون

پشت پازدن : طحکرا دینا

حکمرانے بے نیاز از تخت و تاج بے کلاہ و بے سپاہ و بے خراج
 از نگاہش فرو دیں خیز و زوے دُروہر خم تلخ تر گرد و زے
 اندر آہِ صبح گاہِ اوجیات تازہ از صبح نمودش کائنات
 بحر و بر از زورِ طوفانِش خراب دز گاہِ او پیامِ انقلاب
 دینِ الا خوف علیہم می دہد تا دلے در سینہ آدم نہد
 عزمِ تسلیم و رضا آموزدش در جہاں مثل چراغِ افروزدش
 من نمیدانم چہ افسوس می کند روحِ را در تنِ دگرگوں می کند
 صحبتِ او ہر ظرفِ را دُر کند حکمتِ او ہر تہیِ را پُر کند

لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ۖ تَلْجِجَ آبِیۡنَآ اِنِیۡ لَآۤ اَخُوۡفٌ عَلَیْہِمْ وَاَہُمۡ
 یَحْزَنُوۡنَ ۚ یعنی مومن خوف و غم سے پاک ہیں ۔

بندہ در ماندہ را گوید کہ خیز	ہر کہن بہبود را کن ریز ریز
مرد حق! افسونِ این دیر کہن	از دو حرفِ ربی لا علی شکن
فقر خواہی از تہیستی منال	عافیت در حالِ نئے درجہ مال
صدق و اخلاصِ نیاز و سوز و درد	نئے زرو سیم و قماشِ سرخ و زرد
بگذر از کاؤسِ کئے زندہ مرد	طوفِ خود کن گردِ الوانے مگرد
از مقامِ خویش دور افتادہ	گر گسی کم کن کہ شاپیں زادہ
مرغک اندر شاخسارِ بوستاں	بر مرادِ خویش بندہ آشتیاں
تو کہ داری فکرِ گردوں مسیر	خویش را از مرغکے کمتر بگیر
دیگر این نہ آسمانِ تعمیر کن	بر مرادِ خود جہاں تعمیر کن
چوں فنا اندر رضائے حق شود	بندہ مومن قضاے حق شود

چار سوے بافضائے نیلگوں . از خمیسِ پاکِ او آید برون

در رضائے حق فنا شو چوں سلف گوهر خود را برون آرا از صدف

در ظلامِ این جهانِ سنگِ خشت چشم خود روشن کن از نورِ سرشت

تا نہ گیری از جلالِ حق نصیب ہم نیابی از جمالِ حق نصیب

ابتدائے عشقِ مستیِ قاہری است انتہائے عشقِ مستیِ ولبری است

مرد مومن از کمالِ وجود اور وجودِ غیبِ را و ہر شے نمود

گر بگیرد سوز و تاب از لا الہ

جز بکامِ او نہ گردد مہر و مہ

حکمتِ فرعونٰی

حکمتِ اربابِ دینِ کروم عیاں

حکمتِ اربابِ کینِ راہمِ بدایاں

حکمتِ اربابِ کینِ مکرستِ فن

مکر و فن؟ تخریبِ جاںِ تعمیرِ تن!

حکمتِ از بندِ دینِ آزادہ

از مفتِ امِ شوقِ دورافتادہ

مکتبِ از تدبیرِ او گیرِ نظام

تا بکامِ خواجہ اندیشہِ غلام!

شیخِ ملتِ با حدیثِ دلنشین

بر مرادِ او کند تجددِ دیدِ دین

از دمِ او وحدتِ قومِ دویم

کسِ حرفِ نیتِ بجز چوبِ کلیم

وائے قومِ کشتہٗ تدبیرِ غیر

کارِ او تخریبِ خودِ تعمیرِ غیر

می شود در علمِ و فنِ صاحبِ نظر

از وجودِ خودِ نگرودِ باخبر!

نقشِ حق را از نگینِ خود سترد	در ضمیرش آرزو ہا زاد و مُرد
بے نصیب آمد ز اولادِ غیور	جہاں بہ تن چو مردہ در خاکِ گور
از حیسا بیگانہ پیرانِ کہن	نو جواناں چوں زناں مشغولِ تن
در دلِ شاں آرزو ہا بے ثبات	مردہ ز ایند از بطونِ اہمات
و خزانِ او بزلِ لبِ خود اسیر	شوخِ چشم و خود نما و خروہ گیر
ساختہ، پرداختہ، دلِ باختہ	ابرواں مثلِ دو تیغِ آختہ
ساندِ سیمینِ شاںِ عمیشِ نظر	سینہ ماہیِ بوجِ اندرِ نگر
ملنے خاکِ ترِ او بے شرر	صبحِ اوازِ شامِ او تاریکِ تر
ہر زمانِ اندرِ تلاشِ ساز و برگ	کارِ او فکرِ معاشِ و ترسِ مرگ

اہمات : جمع اتم ، مادر

بطون : جمع بطین ، پیٹ

منعمان او بخیل و عیش و دست غافل از مخراند و اندر بند پست

قوتِ فرمان روا معبود او در میان دین و ایمان سود او

از حد امر و نه خود بیرون نجست روزگارش نقش یک فردانه بست

از نیایگان و فترے اندر بغل الا ما از گفته ہائے بے عمل!

دین او عہد وفا بستن بغیر یعنی از خشتِ حرم تعمیر ویر

آہ قومی دل زحق پر داخته

مرد و مرگ خویش را نشناخته

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

نکته می گویم از مرد این حال	استثنای را لا جلیل الا بحال
لا والا احتساب کائنات	لا والا فتح باب کائنات
هر دو تقدیر جهان کاف و نول	عزمت از لا زاید الا سکون
سمانه رمز لا اله الا بدست	بند غیر الله را نتوان شکست
در جهان آغاز کار از حرف است	این نخستین منزل مرو خداست
ملکتی که سوز او یک دم تبید	از گل خود خویش را باز آفرید
پیش غیر الله لا گفتن حیات	تا ندازد از هنگامه او کائنات
از جنونش برگریبان چاک نیست	در خور این شعله هر خاشاک نیست

جذبہ اور دل یک زندہ مرد می کند صدرہ نشین را رہ نورد
 بندہ را با خواجہ خواہی در ستیز؟ تخم لا در مشت خاک او بریز
 ہر کرا این سوز باشد در جگر ہوش از ہول قیامت بیشتر
 لا مقام ضرب ہائے پے بہ پے این غور عد است نے آواز نے

ضرب او ہر بود را ساز و نبود

تا بروں آئی ز گرداب وجود

باتومی گویم ز ایام عرب تا بدانی پختہ و خام عرب
 ریز ریز از ضرب اولات منات در جہات آزاد از بند جہات
 ہر قبائے کمند چاک از دست او قیصر و کسری ہلاک از دست او

غور عد: بجلی کی لوک

گاہ وشت از برق و بارانش بدرد . گاہ کج راز زور طوفانش بدرد

عالمے در آتش او مثل خس ایں ہمہ ہنگامہ لا بود و بس

اندریں دیکھن سپہم تنید تاجہ سافے تازہ آمد پدید

بانگ تقی از صبح نیز یہائے اوست ہر چہ بہت از تخم ریز یہائے اوست

اینکہ شمع لالہ روشن کردہ اند از کنار بجوئے او آورده اند

لوح دل از نقش غیر اللہ شُست .

از کف خاکش و صد ہنگامہ شُست

ہم چناں بینی کہ درد و رُفنگ ہندگی با خواجگی آمد بجنگ

روس را قلب و جگر گردید خون از خمیرش حرف لا آمد بروں

آں نظام کہنہ را بر ہم زداست تیز نیشے برگ عالم زداست

کرده ام اندر مقاماتش نگه	لا سلاطین، لا کلیساء، لا اله
فکر او در تند باد و لا بماند	مرکب خود را سوئے الا نراند
آیدش روزی که از زور جنوں	خویش را زین تند باد آرو بژوں
در مقام انیا سید حیات	سوئے الا می خرامد کائنات
لا والا ساز و برگ اُمّتاں	نفی بے اثبات مرگ اُمّتاں
در محبت پخته کے گرد و خلیل	تا نگردد الا سوئے الا دلیل
لے کہ اندر حجرہ ہا سازی سخن	نعرۂ الا پیش نرد وے بزن
ایں کہ می بینی نیرزد باد و جو	از جلال الا الہا آگاہ شو

ہر کہ اندر دستِ او شمشیرِ است

جملہ موجودات را فرمانرواست

فقر

چسیت فقرے بندگان آب و گل	یک نگاہ راہ ہیں ایک زندہ دل
فقر کار خویش را سنجیدان است	بر دو حرف لا الہ الا محمدین است
فقر خیر گیر با نان شعیر	بستہ فقر اک او سلطان مسیر
فقر ذوق و شوق تسلیم و رضا است	ما اسنیم این متاع مصطفیٰ است
فقر بر کڑ و بیاض شجنوں زند	بر نوایس جہاں شجنوں زند
بر مقام دیگر اندازد ترا	از زجاج اناس من سازد ترا
برگ سازد از قرآن عظیم	مرد درویشے نہ گنج در گلم

نوایس : جمع ناموس ، مراد قدرت کی پوشیدہ قوتوں سے ہے ۔

گر چہ اندر بزم کم گوید سخن	یک دم او گرمی صد انجمن
بے پراں را ذوق پرواز ہے ہد	پشہ را تمکین شہباز ہے ہد
باسلاطین در دست مرد فقیر	از شکوہ بویا لرزد سریر
انہنوں می افگند ہوئے بشہر	وارہا ند خلق را از جبر و قہر
می نگیرد جبذباں صحرا مقام	کاند روشاہیں گریز و ازحام
قلب اورا قوت از جذب سلوک	پیش سلطان نعرہ اولاملوک
آتش ماسوزناک از خاک او	شعلہ ترسد از خس و خاشاک او
بر نفیت ملتے اندر نبرد	تا دور و باقیست یک درویش مرد
آبروئے ما را استغنائے اوست	سوز ما از شوق بے پڑے اوست
خویشتن را اندر ایں آئینہ ہیں	تا ترا بخشد سلطان مبین

حکمتِ دینِ دل نوازی پائے فقر
قوتِ دینِ بے نیازی پائے فقر

مومنوں کو آفتاں سلطان ہیں	مسجدِ من میں ہمہ روئے زمین
الاماں اگر گردش نہ آسماں	مسجدِ مومن بدستِ دیگر ایں
سخت کوشد بندہ پاکیزہ کیش	تا بگیرد مسجدِ مولائے خویش
اے کہ از ترکِ جہاں کوئی ملو	ترکِ ایں دیر کہن تسخیر او
راکشش بودن از دواستن است	از مقامِ آب و گل جستن است
صیدِ مومن ایں جہانِ آب و گل	باز را کوئی کہ صیدِ خود بیل؟

مسجدِ من میں الخ: تبلیغ ہے حضور رسالت مآب کی ایک مشہور حدیث
کی طرف جس میں ارشاد ہے کہ تمام روئے زمین میری مسجد ہے۔

حل نہ دے اس معنی مشکل مرا شاہیں از افلاک بگمیزد چرا

وائے آں شاہیں کہ شاہینی نکرد مرغلے از چنگِ او نامد بدرد

در کنا مے ماند زار و سرنگوں

پیر نہ زد اندر فضائے نیلگوں

فقرِ قرآنِ احتسابِ ہست بود نے رہا بے مستی و رقصِ سرود

فقرِ مومنِ چسپست؟ تسخیرِ جہات بندہ از تاثیرِ او مولا صفات

فقرِ کافرِ خلوتِ دشتِ وراست فقرِ مومنِ لرزہٗ بحر و براست!

زندگی آں را سکونِ غار و کوہ زندگی ایں را زمرگِ باشکوہ!

آں خدا را جستنِ از ترکِ بدن ایں خودی را بر فسانِ حقِ ندون

آں خودی را کشتنِ و اسوختن ایں خودی را چوں چراغِ افروختن

کلام : باز کے رہے کی جگہ

فقر چوں عریاں شود زیرِ سپهر از نہیبِ او بلرزد ماه و مہر

فقرِ عریاں گرمی بدرِ حنین فقرِ عریاں با نگِ تکبیرِ حسین

فقر را تا ذوقِ عریانی نماند

آں جلال اندرِ سلمانی نماند

ولے مالے ولے ایں دیکھن تیغِ لادِ کف نہ تو داری نہ من

دلِ زغیرِ اللہ بہ پردازے جواں ایں جہانِ کمند در بازے جواں

تا کجا بے غیرتِ دینِ نیستن اے مسلمانِ مژدن است ایں نیستن

مرد حق باز آفریند خویش را جز یہ نورِ حق نہ بیند خویش را

بر عیارِ مصطفیٰ خود را زند

تا جانے دیگرے پیدا کند

آو زان قومے کہ از پا برفتاد	میر و سلطان نژاد و درویشے نژاد
واستان او سپرین از من کہ من	چوں بگویم آسچہ ناید در سخن
در گلویم گریہا گردو گرہ	ایں قیامت اندرون سینه بہا
مسلم این کشور از خود نا امید	عمر باشد با خدا مردے ندید
لاجرم از قوت میں بدطن است	کاروان خویش را خود ہزن است
از سہ قرن این امت خواہ زبوں	زندہ بے سوز و سوزانندوں
پست فکر دوں نہاد و کور ذوق	مکتب و ملائے او محروم شوق
زشتی اندیشہ او را خوار کرد	افتراق او را ز خود بیزار کرد
تا نداند از مقام و منزلش	مرد ذوق انقلاب اندر دش

قرن : صدی

افتراق : پراگندگی

طبعِ او بے صحبتِ مردِ خبیر . خستہ و افسردہ و حق ناپذیر

بندہ رد کردہ مولا است او مفلس و تلاشِ بے پڑا است او

نے بکف مالے کہ سلطانے برد نے بدل نورے کہ شیطانے برد

شیخِ اولیٰ و فرنگی را مرید گر چہ گوید از مقامِ بایزید

گفت دین را رونق از حکومتی است زندگانی از خودی محرومی است

دولتِ اغیار را رحمتِ شمر د

رقصِ باگردِ کلیسا کرد و مُرد

اے تھی از ذوقِ مشوقِ مسرور و درد می شناسی عصرِ ما با ما چه کرد!

عصرِ ما مارا ز ما بیگانہ کرد از جمالِ مصطفیٰ بیگانہ کرد

لُرد: انگریزی لفظ لارڈ کا مفرد

سوزِ اوتا از میانِ سینہ رفت	جوہرِ آئینہ از آئینہ رفت
باطنِ این عصر را شناختی	دادِ اولِ خویش را در باختی
تا دماغ تو به پیکش فتاد	آرزوئے زندہ در دلِ نر زاد
احتسابِ خویش کن از خود مرو	یک دودم از غیر خود بیگانه شو
تا کجا این خوف و سواسِ ہراس	اندرا یں کشور مقامِ خود شناس
ایں چمن دار و بے شاخِ بلند	برنگوں شاخِ آشیانِ خود بند
لغۂ داری در گلوئے بے خبر	جنسِ خود شناس باز اغانِ سپر
خوشتنِ راتینِ شمشیرِ شمشیر	باز خود را در کفِ تفتِ دیردہ
اندرونِ تستِ سیلِ بے پناہ	پیشِ او کوہِ گراں مانندِ گاہ

دادِ اولِ الخ یعنی تو نے اپنے آپ کو پہلے ہی واؤ میں مار دیا۔

سبیل را تمکین زنا آسودن است یک نفس آسودنش نابودن است

من نہ ملا، نے فقیر نکتہ ور نے مرا از فقر و درویشی خبر

در روز دین تیز بین و ست گام پنختہ من خام و کارم ناتمام

تا دل پر اضطرابم دادہ اند یک گرہ از صد گرو بکشادہ اند

از تب و تابم نصیب خود بگیر

بعد ازین ناید چو من مرد فقیر

مرد

مرد محکم زور دلا تخف	ما بیدار سر بچیب، او سر بکف
مرد صرا ز لالہ روشن ضمیر	می نہ گرد بندہ سلطان ضمیر
مرد صر چوں اشتراں با بے برد	مرد صر بارے برد خارے خورد
پائے خود را آں چنان محکم نہند	نبض رہ از سوز او بر می جہد
جان او پایندہ تر گرد و ز موت	بانگ تکبیرش بریں از صف و صوت
ہر کہ سنگ راہ را داند ز جاج	گیر و آں درویش از سلطان خراج
گر می طبع تو از صہبائے اوست	جوئے تو پروردہ دریائے اوست

لاتخف: تلخیص آیہ قرآنی کی طرف یعنی خوف نہ کر۔

پادشاہان در قباہائے حریر	نزد دروازہ سهم آں غریاں فقیر
نسر دین مارا خبر او را نظر	او درون خانہ ما بیرون در
ما کلیسا دوست اما مسجد فروش!	او دستِ مصطفیٰ پیمانہ نوش
نہ مخاں را بندہ نہ ساغر دست	ما تہی پیمانہ او مستِ الست
چہرہ گل از ہم او حسرت است	ز آتش مادہ و دوا روشن تر است!
دار و اندرِ سینہ تکبیرِ اُمم	در جبینِ او ست تقدیرِ اُمم
قبلاً ما کہ کلیسا گاہ دید	او نخواہد برقِ نویش از دستِ غیر
ما ہمہ بعدِ فرنگِ اعمدہ	او نہ گنجِ درِ جہانِ رنگ و بو
صبح و شام ما بہ فکر ساز و برگ	آخر ما چیست؟ تلخ ہائے مرگ!
در جہانِ بے ثبات اورا ثبات	مرگ اورا از مقاماتِ حیات!

گلِ ز فیضِ صحبتش دارائے دل	اہلِ دل از صحبتِ ما مضحل
او ہمہ کردار و کم گوید سخن	کارِ ما وابستہ تخمین وطن
فقر از اولایاں تیغِ بدست	مالِ دایاں کوچہ گرد و فاقہ مست
ضربش از کوہِ گراں جوئے کشاد	ما پر کاہے اسیرِ گرد باد
خانہ ویراں باش صاحبِ خانہ شو	محرمِ او شوز ما بیگانه شو
زندہ شوا از صحبتِ آن زندہ مرد	شکوہ کم کن از سپہرِ گرد گرد
صحبتِ مردانِ حُر آدم گراست	صحبتِ از علمِ کتابی خوش تر است
آب گیر از بحر و نے از ناوداں	مردِ محرومِ دینائے زلفِ بے گراں
پیشِ او کوہِ گراں یک تودہ ریگ!	سینہِ ایں مردِ می جو شد چو دیگ

ناوداں : پر نالہ

زلف : عین، گہرا

بدو نہ صلح آں برگ و ساز انجمن ہم چو بادِ فرویں اندر چمن
 روزِ کین آں محرمِ تقدیر خویش گو رِخودی کند و از شمشیر خویش !
 اے سرتِ گردِ مگر نیز از ما چو تیر دامن او گیر و بے تابا نہ گیر
 می نہ روید تخمِ دل از آب و گل بے نکاہے از خد و ندانِ دل

اندر ایں عالم نیز زری باخسے

تانیسا ویزی بدامانِ کسے

در اسرارِ شریعت

نکتہ ہا از پیرِ روم آموختم خویش را در حرفِ او واسوختم
 'مال را گر بہر دین باشی محول' (روئی) نعم مالٌ صالحٌ لک گوید رسول
 گر نداری اندر این حکمت نظر تو غلام و خواجہ تو سیم و زر
 از تہی دستاں کشاد امتاں از چنین منعم فاد امتاں
 جدت اندر چشم او قرار است بلس کمنگی را او خریدار است بلس
 در نگاہش ناصواب آمد صواب ترسد از ہنگامہ ہائے انقلاب

نعم مالٌ صالحٌ: حدیثِ نبوی، مطلب یہ ہے کہ اگر مالِ دولت
 دینی امور پر خرچ کرنے کے لئے جمع کیا جائے، تو وہ مالِ صالح ہے۔

خواجہ نان بندہ مزدور خورد آبروئے دختہ مزدور برد

در حضورش بندہ می نالد چو نے بر لب او ناله ہائے پے بہ پے

نے بجامش بادو نے در سبوت کاخ ہا تعمیر کرد و خود بکوست

اے خوش آن منعم کہ چوں دریش بست

در چنین عصرے خدا اندیش بست

ستانہ فی نگستہ اکل حلال بر جاعت زیستن گرد و وبال

آد یورپ نیس مقام آگاہ نیست چشم اوینظر بنور اللہ نیست

اوند انداز حلال از حرام حکمتش خام است و کارش ناتمام

ینظر بنور اللہ: تلخیص ہے حدیث نبوی کی طرف جس کا مطلب

یہ ہے کہ مومن اللہ کے نور سے دیکھتا ہے۔

اُمّتے برائے دیگر چرد دانہ این می کارو آن حاصل برد

از ضعیفان را ربودن حکمت است از ترن شان را ربودن حکمت است

شیوہ تہذیب نو آدم دری است پرودہ آدم درمی سوداگری است

این بنوک این فکر چالاک یہود نور حق از سینہ آدم ربود

تاتہ و بالانہ گردد این نظام

دانش تہذیب دین سودائے خام

آدمی اندر جہان خیر و شر کم شناسد نفع خود را از ضرر

کس نہ اندر زشت و خوب کار چسبیت جاوہ ہموار و ناہموار چسبیت

بنوک: بنک کی جمع، عربوں نے اس انگریزی لفظ کو

معرب کر لیا ہے۔

شرع بر خیزد ز افاق حیات	روشن از نورش ظلام کائنات
گر جہاں داند صرامش را حرام	تا قیامت پختہ مانداں نظام
نیست این کا فقیہاں لے سپر	بانگا بے دیگرے اور انگر
حکمش از عدال است تسلیم و رضا	بیخ او اندر غنیمتِ مصطفیٰ است
از فراق است آرزو ہا سینہ تاب	تو نمائی چوں شود او بے حجاب
از جدائی گر چہ جاں آید بدب	و عمل او کم جو رضاے او طلب
مصطفیٰ داد از رضاے او خبر	نیست در احکام دین حیرے و گد
تختِ جم پوشیدہ زیر پوریا است	فقر و شاہی از مقاماتِ رضا است
حکیم سلطان گیر و از تکمیش منال	روز میدان نیست روز قیل و قال

اعناق : جمع غنق ، گھرائی

تا تو انی گردن از حکمش میبچ تا نہ پیچہ گردن از حکم تو ہیچ

از شریعت احسن التقویم شو

وارث ایمان ابراہیم شو

پس طریقت چیست اے الاصفیٰ شرع را دیدن بہ اعماق حیات

فانش می خواہی اگر اسرار دین جز بہ اعماق ضمیمہ خود میں

گر نہ بینی، دین تو مجبوری است این چنین دین از خدا مجبوری است

بندہ تاق را نہ بیند آشکار بر نمی آید ز جبر و اختیار

تو کیے در فطرت خود غوطہ زن مرد حق شو بر ظن و تخمین متن

احسن التقویہ: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف، جس کا مطلب

یہ ہے کہ وجود انسانی کی ساخت نہایت احسن طریق پر ہوئی ہے۔

تا بہ بینی زشت و خوب کا حصیت	اندر ایں نہ پروہ اسرار حصیت
ہر کہ از سہرنہی گیر و نصیب	ہم بہ جبریل ایں گرد و فریب
اے کہ می نازی بہ قرآنِ عظیم	تا کجا در حجبہ می باشی مقیم
در جہاں اسرار دین را فاش کن	نکتہ شرع میں را فاش کن
کس نہ گرد و در جہاں محتاج کس	نکتہ شرع میں این است پس
مکتب و ملا سخن با ساختند	مومنای این نکتہ را شناختند
زندہ قومے بود از تاویل مرد	آتش او در خمیر او فسد
صوفیان با صفا را دیدہ ام	شیخ مکتب را نکو سنجیدہ ام
عصر من سنجیدہ ہم آفرید	ہم نکتہ در قرآن بغیب را ز خود ندید
ہر یکے دانا مئے ستران و خبر	در شریعت کم ہوا و کم نظر

عقل و قفل افتادہ در بند ہوس منبرِ شاں منبرِ کاک است بلس

زین کلیماں نیست امید کشود آستینِ ہا بے پیرِ بیضا چہ سود؟

کارِ اقوام و ملل ناید درست

از عملِ بنما کہ حق در دستِ تست

منبرِ کاک : کاک ایک قسم کی چھوٹی سی روٹی ہے۔ منبرِ کاک اس چوٹی

میز کو کہتے ہیں جس پر نان بائی روٹی رکھ کر بیچتا ہے۔

اشکے چند برافتراق ہندیاں

اے ہمالہ اے اٹک اے سو گنگ	زیستین تہا کے چناں بے آب و رنگ
پیر مرداں از فرست بے نصیب	نوجواناں از محبت بے نصیب
شرق و غرب آزاد و مانجھیر غیر	خشتِ ماسر مایہ تعمیر غیر
زندگانی بر مراد و دیگر اں	جاوداں مرگ است نے جواب گہاں
نیست این مرگے کہ آید آسمان	تخمِ اومی بالہ از اعماقِ جاں
صیداو نے مردہ شو خواہند گور	لے هجوم و وشتاں از نزد و دور
جامہ کس در غم او چاک نیست	دوزخ او آں سوائے افلاک نیست
در هجومِ روزِ شر او را محو	ہست و را امروز او فردائے او

ہر کہ اس جادو نہ کشت این جا درو پیشِ حق آں بندہ را برین چہ سو
 اشنے کز آرزو نیست نہ خورد نقشِ او را فطرت از گیتی سترو
 اعتبارِ تخت و تاج از ساحری است سخت چمن سنگ این جاج از ساحری است
 درگذشت از حکم این سحر میں کافری از کفر و بنداری زدیں
 ہندیاں با یک دگر آویختند فتنہ ہائے کمنہ باز آویختند
 تافرنگی قومے از مغرب زمین ثالث آمد و ز نارع کفر و دین

کس نہ اند جلوه آب از سراب

انقلاب کے انقلاب کے انقلاب!

اے تراہر لحظہ فکر آب و گل از حضور حق طلب یک زندہ دل
 آشنایش گر چہ در آب و گل است نہ فلک سرگشته میں یک دل است

تانبہ پنداری کہ از خاک است او	از بلندی بائے افلاک است او
ایں جہاں اور احرم کئے دوست	از قبائے لالہ گیر و بوائے دوست
ہر نفس بار و زگار اندر ستیز	سنگ رہ از ضربتِ او ریز ریز
آشنائے مبر و وار است او	آتشِ خود را نگہ دار است او
آبِ بحوے و بحرِ بادار و سیر	می و ہد جویشِ طوفانے خبر
زندہ و پایندہ بے نانِ تنور	میر و آن ساعتِ گہر و دہے حضور
چوں چراغِ اندر شبستانِ بدن	روشن ازوے خلوت و ہمِ انجمن
ایں جنیں دل خود نگراںند مست	حُجربہ درویشی نمی آید بدست

اے جوانِ دامانِ محکمِ بلب

درِ غلامی زاومِ آزاد میسر

سیاسیاتِ حاضرہ

می کند بندِ غلامان سخت تر	حریت می خواند اورا بے بصر
گرمی ہنس گامہٴ جمہور دید	پروہ بر روئے ملکیت کشید
سلطنت را جامع اقوام گفت	کار خود را پختہ کرد و خام گفت
در فضائیش بال و پر نتوان کشود	با کلیدش میبچ در نتوان کشود
گفت با مرغِ قفس "اے درو مند	آشیاں در خانہٴ صیاد بند
ہر کہ ساز و آشیاں در دشت مرغ	اے نباشد امن از شاہین و چرخ
از فسوش مرغ زیرک اندہ نست	نالہ ہا اندر گلوئے خود شکست
حریت خواہی بہ پچاکش میفت	تشنہ میرو بر نم تا کش میفت

الحذر از حرفِ پہلو دار او	الحذر از گرمی گفتار او
بندہ مجبور از و مجبور تر	چشم پا از سرمد اش بے نور تر
از قمار بد نشینش الحذر	از شراب سائگینش الحذر
حفظِ خود کن چہ افیونش مخور	از خودی قافل نہ گرد و دروِ حُر

پیشِ سرِ عوناں بگو حرفِ کلیم

تا کہ نہ ضربِ تو دیر یا را دو نیم

درا میرا و ندیدم نورِ جاں	داغ از رسوائیِ این کارواں
اندرونش بے نصیب از آلاء	تن پرست و جاہ مست کم نگہ
پرودہ ناموس مارا بر درید	در حرم زاد و کلیسا را مرید

پہلو دار: ایسی بات جس کے کئی معانی نکل سکتے ہوں۔ سائگین: پیالہ

دامن او را گرفتن ابلهی است	سینه او از دل روشن تہی است
اندیں رہ تکیہ بر خود کن کہ مرد	صید آہو با سگ کورے نہ کرد
آہ از قمع کہ چشم از خویش بست	دل بہ غیر اللہ داد از خود گست
تا خودی در سینه ملت بہرود	کوہ کاہی کرد باو اورا بہرود
گر چہ دارد لالا الہ اندر نساو	از بطون او سلمائے نزاو
آنکہ بخشد بے یقیناں را یقین	آنکہ لہ زدا از سجود او زمین
آنکہ زیر تیغ گوید لالا الہ	آنکہ از خویش بر وید لالا الہ
آں سرور آں سوز مشتاقی نماند	در حرم صاحب ولے باقی نماند
اے مسلمان اندیں دیر کہن	تا کجا باشی بہ بن راہرہن
جہد با توفیق ولادت در طلب	کس نیابد بے نیاز نیم شب

ز بسبتن تا کے بہ بھرا ندر چرخ

سخت شوچوں کوہ از غبطہ نفس

گر چہ دانا حال دل با کس نگفت از تو در خویش نتوانم نہفت

تا غلام در غلامی زادہ ام ز آستان کعبہ دور افتادہ ام

چوں بنام مصطفیٰ خوانم درود از خجالت آب می گرد و وجود

عشق می گوید کہ اے محکوم غیر سینہ تو از بتان مانند دیر

توانداری از محمد رنگ و بو

از درود خود میبالات نام او

از قیام بے حضور من میرس از سجود بے سرور من میرس

جلوہ حق گر چہ باشد یک نفس قسمتِ مہر ان آزاد است نفس

مرنے آزادے چو آید در سجود در طوافش گرم رو چرخ کبود
 مانعلا ماں از جلالتش بے خبر از جمال لازوالش بے خبر
 از غلامے لذتِ ایماں مجو گر چہ باشد حافظِ قرآن مجو
 مومن است پیشہ آوری است دین و عرفانش سراپا کافری است
 در بدن داری اگر سوزِ حیات ہست معراجِ مسلمان در صلوات
 و نہ داری خونِ گرم اندر بدن سجدہ تو نیست جز رسمِ کہن

عیدِ آزاداں شکوہ ملک دیں

عیدِ کوماں ہجومِ مومنین!

ہست معراجِ مسلمان الخ: تبلیغِ حدیثِ حضور رسالتِ مآب کی طرف، جس کا
 مطلب یہ ہے کہ نماز معراج ہے مرد مومن کے لئے۔

حرفے چند با اُمت عربیہ

اے درو و دشتِ تو باقی تا ابد	نعرۂ لا قیصر و کسریٰ کہ زد؟
در جهانِ نزد و دور و دیر و زود	اولیں خوانندۂ قرآن کہ بود؟
زمرِ الا اللہ کرا آخوت؟	ایں چراغِ اوّل کجا افروخت؟
علم و حکمت ریزۂ از خوانِ کسیت؟	آیہ فاصبحتم اندر شانِ کسیت؟
از دمِ سیرابِ آں امّی لقب	لالہ رُست از یک صحراے عرب

لا قیصر و کسریٰ: تلخیص ہے مشہور حدیث کی طرف هلك
 قیصر فلا قیصر بعد ۸ الخ
 فاصبحتم: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فاصبحتم
 بنعمتہ اخوانا -

حریت پروردہ آغوشِ اوست	یعنی امروزِ اہم از دوشِ اوست
اود لے در سپیکر آدم نہاد	اوقاب از طلعتِ آدم کشاد
ہر خداوندِ کن را او شکست	ہر کس شاخ از نم او غنچہ بست
گرمی ہنگامہ بدر و حسین	حیدر و صدیق و فاروق و حسین
سطوتِ بانگِ صلوات اندر نہاد	قراءتِ الصفتِ اندر نہاد
تبعِ ایوبی نگاہِ بایزید	گنجہائے ہر دو عالم را کلید
عقل و دل راستی از یک جامے	اختلاطِ ذکر و فکرِ روم و رے

الصفت: سورہ قرآن کا نام ہے۔

ایوبی: سلطان صلاح الدین ایوبی رحمۃ اللہ علیہ

بایزید: حضرت بایزید بسطامی مشاہیر اولیائے امت سے ہیں۔

روم و رے: یعنی حضرت جلال الدین رومی اور امام فخر الدین رازی۔

علم و حکمت، شریع و دین، نظم امور اندرونِ سینہ دل ہا ناصبور
 حسنِ عالم سوزِ الحما و تاج آنکہ از قدوسیاں گیر و خراج
 ایں بہیک لخطہ از اوقاتِ اوست یک تجلی از تجلیاتِ اوست
 ظاہرش ایں جلوہ ہائے دلفروز باطنش از عارفانِ پنهان مینوز

محمد بے حد مر رسولِ پاک را

آنکہ ایماں داد مَشْتِ خاک را، (خواجہ عطار بہ تغیر لفظی)

حق ترا بزاں نرا ز شمشیر کرد سارِ بیاں را را کبِ تقدیر کرد
 بانگِ تکبیر و صلواتِ محرابِ ضرب اندراں غوغا کشادِ شرق و غرب
 اے خوش آں مَجْدوبی و دلِ بردگی آہِ زیں دلِ گیرِ افسردگی
 کارِ خود را اُمتناں بردند پیش تو ندانی قیمتِ صحرائے خویش

اُمّتے بودی اُمم گردیدم بزم خود را خود زبم پاشیدم
 ہر کہ از بند خودی و است، مُرد ہر کہ با بگنگان پیوست، مُرد
 آنچہ تو با خویش کردی کس نکرد روح پاک مصطفی آمد بدرد
 اے زافسونِ فرنگی بے خبر فتنہ ہادر آستین او نگر
 از فریب او اگر خواہی اماں اشتراش را ز حوض خود براں
 حکمتش ہر قوم را بے چارہ کرد وحدتِ اعرابیاں صید پارہ کرد
 تا عرب در حلقہء دماش فتاد آسماں یک دم اماں او را نداد
 عصر خود را بنگر اے صاحبِ نظر در بدن باز آفریں روحِ عمر
 قوت از جمعیتِ دینِ مبیں دینِ ہمہ عزم است اخلاص و یقین
 تا ضمیرش را زوانِ فطرت است مردِ صحرا پاسبانِ فطرت است

از بزم پاشیدن : پراگندہ کرنا۔

سادہ و طبعش عیار زشت و خوب از طلوعش صد ہزار انجم غروب

بگذرا ز دشت و در و کوہ و دمن خیمہ را اندر وجود خویش نن

طبع از باد و بیاباں کردہ تیز ناقہ را سروہ بمیدان تنیز

عصر حاضر زادۂ ایام تست مستی او از مئے کلفاں تست

شارح اسرار او تو بودہ اولین معمار او تو بودہ

نابہ فرزند ی گرفت او را فرنگ شاہدے گردید بے نام و ننگ

رچہ شیرین است نوشین است او کج خراںم شوخ و بے دین است او

مرد صحرا! پختہ تر کن خام را

بر عیار خود بزن ایام را

پس چہ باید کردے اقوام شرق

آدمیت زارنا لید از فرنگ زندگی ہنگامہ برچید از فرنگ
پس چہ باید کردے اقوام شرق؟ باز روشن می شود ایام شرق
در خیمیش انقلاب آمد پدید شب گذشت آفتاب آمد پدید
یورپ از شمشیر خود بسمل فتاد زیر گردوں رسم لادینی نہاد
گر گے اندر پوستین برہ ہر زمان اندر کمین برہ
مشکلاتِ حضرتِ انساں ازو است آدمیت را غم نہاں ازو است

دنگا ہش آدمی آب و گل است

کاروانِ زندگی بے منزل است

رسم لادینی: یعنی نظام امور ریاست میں دین سے بے تعلق ہو جانا۔

ہر چہ می بینی ز الوارقی است	حکمتِ اشیا ز اسرارِ حق است
ہر گہ آیاتِ خدا بیند صحر است	اصلِ این حکمت ز حکمِ انظر است
بندہٴ مومن از وہبِ روز تر	بہم بہ حالِ دیگران دل سوز تر
علمِ چوں روشن کند آب و گلش	از خدا تر سندنہ تر گرد و دلش
علمِ اشیا خاکِ مارا کیمیاست	آہِ ادراف رنگِ تاثیرش جداست
عقل و فکرش بے عیار خوب تر	چشمِ او بے غم، دلِ او سنگ و خشت
علمِ از و رسواست اندر شہر و پشت	جبرئیل از صحبتش ابلیس گشت
دانشِ افرنگیاں تنغے بدوش	در ہلاکِ نوحِ انسان سخت کوش

حکمِ انظر: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فَا انظُرْ اِلٰی الْاٰیٰتِ کَیْفَ خُلِقَتْ یعنی نظامِ فطرت کا بغور مطالعہ کرو۔

با خصال اندر جانِ خیر و شر	در ساز دستی و علم و ہنر
آہ از آفرنگ و از آئین او	آہ از اندیشہ و لادین او
علم حق را ساحری آموختند	ساحری نے کافری آموختند
ہر طرف صد فتنہ می آرد و غیر	تیغ را از پنجبہ رہزن بگیر
اسے کہ جاں را بازی دانی ز تن	سحر این تہذیب لادینے شکن
روح شرق اندر تنش باید مویید	تا بگرد و قفل معنی را کلید

عقل اندر حکم دل یزدانی است

چوں زول آزاد شد شیطانی است

زندگانی ہر زمان در کش مکش	عبرت آموز است احوال حبش
شرع یو رہے بے نزاع قیل و قال	بڑھلا کرو است برگراں حلال

نصیر آوردن : ہجوم کرنا -

نقشِ نو اندر جہاں باید نہاد از کفن دزدان چہ امید کشاد

در جبینِ او چیست غیر از مکر و فن صید تو این بیش و آلِ سخنِ مین!

نکتہ ہا کو می نہ گنجد در سخن

یک جہاں آشوبِ یک گیتی فتن!

اے اسیرِ رنگِ پاک از رنگِ شو مومن خود کا فسرِ اف رنگِ شو

رشتہٴ سود و زیاں در دستِ تست آبروئے خاوراں در دستِ تست

ایں کہنِ اقوام را شیرازہٴ بند رایتِ صدق و صفا را کن بلند

اہلِ حق را زندگی از قوتِ است قوتِ ہر ملت از جمعیتِ است

راے بے قوت ہمہ مکر و فسوں

قوت ... در اثرِ ہما ہر مہم

سوز و ساز و درد و داغ از آسیاست	هم شراب هم ایام از آسیاست
عشق را مادر لبری آموختیم	شیوہ آدم گری آموختیم
هم ہنر ہم دین ز خاکِ خاور است	ریشک گردوں خاکِ پاکِ خاور است
و انمودیم آنچہ بود اندر حجاب	آفتاب از ما و از آفتاب
ہر صدف را گوہر از نیسان باست	شوکتِ ہر کبر از طوفان باست
روح خود در سوزِ بلبل دیدہ ایم	خون آدم در رگِ گل دیدہ ایم
فکر ما جو یائے اسرار وجود	ز دُخستین زخمہ بر تار وجود
داشتیم اندر میانِ سیمہ داغ	بر سرِ راسِ نہادیم این چہ راغ
اے امین دولتِ تہذیب و دین	آں یدِ بیضا بر آراز استین
خیز و از کارِ اُمم بکشِ گره	نشہ افرونگ را از سربنہ

نقشے از جمعیتِ خاورِ فلک

واستانِ خود را ز دستِ بہمن

دانی از افرونگ و از کارِ فرونگ	تا کجا و قیہ ز تارِ فرونگ
زخم از نوشتہ از و سوزن از و	ما و جوئے خون و امیدِ رفو
خود بدانی بادشاہی قاہری است	قاہری دغصہ را سوداگری است
تختہ دکانِ شریکِ تختِ قباچ	از تجارتِ نفع و از شاہی خراج
آں جہاں بانے کہ ہم سو اگر است	بر زبانش خیر و اندر دل شر است
گر تو میدانی حسابش را درست	از حریش نرم تر کہ پاسِ تست
بے نیاز از کارِ گاہِ او گذر	در زمستانِ پوستینِ او محضر
کشتن بے عیب ضربِ آئینِ است	مرگہا در گردشِ ماشینِ است

بوریا ئے خود بہ قالینش مدہ	بیزق خود را بہ فرزندیش مدہ
گوہر شرف دار و دلعلش لگ است	مشک این سوداگر از ناف لگ است
رہزن چشم تو خواب مخلص	رہزن تو رنگ آب مخلص
صدگرہ افکنندہ در کار خویش	از قماش او کمن دستار خویش
ہوشمندے از خم او مے نخورد	ہر کہ خورد اندر ہمیں میخانہ مرد
وقت سودا خند و کم فروش	ما چو طفلانیم و او شکر فروش
محرم از قلب و نگاہ مشتری است	یارب این سحر است یا سوداگری است
تا جہان رنگ و بوبردند سود	ما خدیدا راں ہمہ کور و کبود
آنچہ از خاک تو رست اے مرد مجر	آں فروش و آں پویش و آں بخور

بیزق، فریزن : پیادہ ، وزیر (اصطلاحات شطرنج) تف دار : عیب دار

آں نکو بیناں کہ خود را دیدہ اند خود کلیم خویش را با فیدہ اند
 اے زکارِ عصرِ حاضر بے خبر چرب دستیہائے یورپ را نگہ
 قالی از ابریشم تو ساختند باز او را پیش تو انداختند
 چشم تو از ظاہرش افسوس خورد رنگ و آب او ترا از جابر د

و اے آں دریا کہ جوش کم پید

گو ہر خود را ز خواصاں خرید

در حضور رسالت مآب

شب ۱۹۳۶ میلادی کہ در دارالافتال بھوپال ہوم سید احمد خاں رحمۃ اللہ علیہ
در خواب دیدم فرمودند کہ از علالتِ خویش در حضور رسالت مآب عرض کن

اے تو مایہ نچار گال را ساز و برگ	دار ہاں این قوم را از ترس مرگ
سختی لات و منات کہنہ را	تازہ کردی کائنات کہنہ را
در جہان ذکر و فکر انس و جان	تو صلواتِ صبح تو بانگِ اذان
لذتِ سوز و سوزِ از لالہاں	در شب اندیشہ نور از لالہاں
نہ خدا ہا سختیم از گا و خر	نہ حضور کا ہنناں انگندہ سر
نہ سجدے پیشِ معجونِ پیر	نہ طوافِ کوشکِ سلطانِ میر
ایں ہمہ از لطفِ بے پایاں تست	فکرِ ما پروردہ احسانِ تست

ذکر تو سر مایہ ذوق و سرور	قوم را دارد بہتہ اندر غیور
اے محنت ام و منزل ہر راہ و	جذبہ تو اندر دل ہر راہ و
سازِ مایہ صوت گردید آہنچناں	زخمہ بر برگ ہائے او آید گراں
در عجم گردیدیم وہم در عرب	مصطفیٰ انایاب و ارزاں بولہب
ایں مسلمان زادہ روشن دماغ	ظلمت آباد خمیرش بے چراغ
در جوانی نرم و نازک چوں حریر	آرزو در سینہ او زود میر
ایں غلام ابنِ غلام ابنِ غلام	حریت اندیشہ او را حرام
مکتب ازو سے جذبہ دین در بو	از وجودش ایں قدر دانم کہ بو
ایں زخود بیگانہ ایں مست فرنگ	نان جو می خوابد از دست فرنگ
نان خرمیہ ایں نفاکہ کش با جان پاک	داود مارا نالہ ہائے سوزناک

واند چیں مانند مرغانِ سراسر است	از فضائے نیلگون نا آشناست
شیخِ مکتب کم سواد و کم نظر	از مقامِ او ندا و اورا خبر
آتشِ فسرنگیاں بگداختش	یعنی ایں دوزخ و گرگوں ساختش
مومن و از رمزِ مرگ آگاہ نیست	در ویش الاغالب الا اللہ نیست
تا دلِ او در میانِ سینه مرد	می نیندیشد مگر از خوابِ خورد
بہر یک نانِ شتر لا و نعم	منتِ صد کس برائے یک شکم
از فرنگی می خرد لات و منات	مومن و اندیشہ او سو منات
قہم با ذنی گوئے اورا زندہ کن	در ویش اللہ ہوراز زندہ کن

لاغالب الا اللہ: یعنی اللہ کے سوا کوئی غالب نہیں۔
 قہم با ذنی: یعنی اٹھ میرے حکم سے۔

ماہمہ افسونی تہذیبِ عرب کشتہ افرنگیاں بے حرب و ضرب
 توازاں قوے کہ جامِ اشکست واما یک بندہ اللہ مست
 تہا مسلمان باز بند خویش را
 از جہانے برگزیند خویش را

شہسوارا ایک نفس و کش غماں حرف من آساں نیاید بر زبان
 آرزو آید کہ ناید تا بہ لب ۹ می نہ گرد و شوق محکومِ ادب
 آں بگوید لب کشائے درمند ایں بگوید چشم کشائب بہ بند
 گرد تو گرد و حسیم کائنات از تو خواہم یک نگاہ التفات
 ذکر و فکر و علم و عرف نام توئی کشتی و دریا و طوفانم توئی
 آہوئے زار و زبون و ناتواں کس بہ فتر اکم نہ بست اند جہاں

اے پناہ جن حیرم کوئے تو

من بامید مریدم سوئے تو

آں نوادر سینہ پروردن کجا وز دے صد غنچه واکردن کجا

نغمہ من در گلوئے من شکست شعلہ از سینہ امیر من خجست

درفس سوزِ بگر باقی نہ ماند لطف قرآنِ سحر باقی نہ ماند

نالہ کوئی نہ گنجید در ضمیر تا کجا در سینہ ام مانند اسیر

یک فضا ئے بے کراں می بایش

وسعت نہ آسماں می بایش

آہ زل در دے کہ در جانِ تن است گوشه چشم تو داروئے من است

درفس از و باد و ایا جان زار تلخ و بولیش بر بشامم ناگوار

کجا راس بیمار نتوان برد پیش
 من چو طفلان نالم از دامنِ خویش
 تلخی اورا فریبم از شکر
 خندہ مادر لب بدوزد چارہ گر
 چوں بصیری از تومی خواہم کشود
 تا بمن باز آید آن روزے کہ بود
 مہر تو بر عاصیاں افزوں تر است
 در خط بخشی چو ہر مادر است
 با پرستاران شب دارم ستیز
 باز روغن در چرخ من بریز
 اے وجہ و تو جہاں را نو بہار
 پر تو خود را در یخ از من مدار
 خود بدانی قدر تن از جہاں بود (رومی) قدر جہاں از پر تو جہاں بود
 سنا ز غیر اللہ نہ دارم ہیچ امید
 یا مراں شمشیر گرداں با کلید

بصیریؒ: مشہور عربی قصیدہ بردہ کا مصنف، یہ قصیدہ حضور رسالت کی
 نعت میں ہے۔ روایت ہے کہ بصیریؒ کا قصیدہ بارگاہ نبویؐ میں مقبول
 ہوا اور مصنف کو فنان کی بیماری سے نجات ملی۔

فکرِ من در فہم دیں چالاک و چُست تخمِ گردِ اے ز خاکِ من نہ رُست
تیشہ ام را تیز تر گر دال کہ من مخنتے دارم فزوں از کوہ کن

مومنم، از خویش تن کا فر نیم

برفسا نم زن کہ بدگو ہر نیم

گر چہ کشتِ عمرِ من بے حال است چیز کے دارم کہ نامِ او دل است

دائرش پوشیدہ از چشمِ جہاں کہ ستمِ شبدیز تو دار و نشان!

بندۂ را کو نخواہد ساز و برگ زندگانی بے حضورِ خواہ مرگ!

اے کہ دادی گردِ را سو زِ عرب بندۂ خود را حضورِ خود طلب

بندۂ چوں لالہ داغے در جگر دوستانش از غمِ او بے خبر

بندۂ اندر جہاں نالاں چوں نے تفتہ جاں از نغمہ ہائے پے پہ پے

دربیا باں مثل چوب نیم سوز کارواں بگذشت من سوزم ہنوز
اندین دشت درے پناوے بوکہ آید کاروانے دیگرے

جاں زہجوری بنالد در بدن

نالہ من وائے من ! اے وائے من !

مسافر

معنی

سیاحتِ چند روزہ افغانستان

(اکتوبر ۱۳۳۳ء)

اقبال

۱۹۳۶ء

• اشاعتِ اول ۱۳۴۲ء پنج صد

اشاعتِ دوم ۱۳۴۶ء دو ہزار

• (کاپی رائٹ)

نادر افغان شه درویش نو	رحمت حق بر روان پاک او
کارِ ملت محکم از تدبیر او	حافظ دین بیش شمشیر او
چون ابوذر خود گداز اندر نماز	خضر ترش بهنگام کس خارا گداز
عهد صدیق را جانش تازه شد	عهد فاروق را جانش تازه شد
از غم دین درویش چون لاله داغ	در شب خاور وجود او چو راع
دزگا هوش مستی ارباب فوق	جوهر جانش سراپا تنب و شوق
خسرو شی شمشیر و درویش نگه	هر دو گوهر از محیط لاله
فقر و شاهی واردات مصطفی است	این تجلی های ذات مصطفی است

این دو قوت از وجودِ مؤمن است	این قیاس و آن سجدِ مؤمن است
فقرِ سوز و درد و داغ و آرزوست	فقرِ راد و رخنِ تپیدنِ آبروست
فقرِ نادراختِ زاندرِ رخنِ تپید	آفرینِ بختِ آں مرثِ شیدا
اے صبا اے ره نورِ تیز گام	در طوافِ مرقشِ نرنگِ خرام
شاه در خواب است پا آهسته نه	غنچه را آهسته تر بکشاگره
از حضورِ او مرا فرمان رسید	آنکه جان تازه در خاکم مید

سختیم از گرمی آوازِ تو

اے خوش آں قلم که داند رازِ تو

از غنم تو ملت ما آشناست

می شناسیم این نواها از کجاست!

اے باغوشِ سحابِ ماچو برق
 روشن و تابندہ از نورِ تو شرق
 یک زمان در کوہِ سارِ ما درخش
 عشق را با آں تب و تابِ به بخش
 تا کجا در بند یا باشی اسیر
 تو کلیمی راہِ سینا عے بگیری

چو صبا بگذشتم از کوہ و کمر	طے نمودم باغ و راغ و دشت در
در دل او صد ہزار افسانہ است	خیمہ از مردانِ حقِ بیگانہ نیست
یا وہ گرد و درختم و پچشِ نظر	جادہ کم دیدم از پچپیدہ تر
از خیمیش بنیاید رنگ بوسے	سبزہ در و اماں کسارش مجوسے

سرزمین کبک اور شاہیں مزاج	آہوئے گوگرد از شیریں خراج!
دفعہ شش جگرہ بازاں تیر چنگ	لرزہ برتن از نہیب شاں پلنگ!
لیکن از بے مرکزی آشفقہ روز	بے نظام و نامتسام و نیم سوز!
فرّ بازاں نیست در پروازِ شاں	از تدر و ان پست تر پروازِ شاں!
آہ قحط بے تب و تابِ حیات	روزگارش بے نصیب از واردات!
آں یکے اندر سجوداں در قیام	کار و بارش چوں صلوات بے امام!

ریز ریز از سنگِ او مینائے او

آہ! ازاں روز بے فروائے او!

خطابِ اقوامِ سرحد

اے زخود پوشیدہ خود را با زیاب	در مسلمانان حرام است این حجاب!
مزدین مصطفیٰ دانی کہ چسیت	فانش دیدن خویش را شائبہ نشی است!
چسیت نیس؟ دریا فتن اسرار خویش	زندگی مرگ است بے دیدن خویش
اس مسلمانے کہ بیند خویش را	از جہانے برگزیند خویش را
از غیب رکائات آگاہ اوست	تبیخ لا ہو وجودہ الا اللہ اوست
در مکان و الامکان غونائے او	نہ سپہ آوارہ و پر پنائے او
تا ولش مترے را سر از خداست	جیف اگر از خوشتن نا آشناست
بستہ حق وارثِ سنجیب ایں	او بگنجد و جہان دیگر ایں

تاجہا نے دیگرے پیدا کئے
 زندہ مرد از غیر حق دار و فراغ
 پائے او محکم بر زم خیر و شر
 صبحش از بانگے کہ بر خیز و زجاں
 فطرت او بے جہات اند جہات
 زرد از گردِ راہش آفتاب
 فطرت اور اکشاد از ملت است
 اند کے گم شو بقبر آن و خبر
 در جہاں آوارہ بیچارہ
 بند غیر اللہ اند پائے تست

ایں جہان کہنہ را برہم زند
 از خودی اندر وجود او چہ سراغ
 ذکر او شمشیر و فکر او سپہ
 نے ز نور آفتاب خاوراں
 او حریم و در طوافش کائنات
 شاہد آمد بر عروج او کتاب
 چشم اور روشن سواد از ملت است
 باز اے نادان بخویش اندر نگر
 وحدتے گم کردہ چہ د پارہ
 داغم از داغے کہ در سیمائے تست

مخیرِ سیل از کمرِ پنهانی نبرس از ضیاعِ روحِ افغانی تیرس
ز آتشِ مردانِ حقِ می سوزمت نکستہ از پیرِ دمِ آموزمت

”رنق از حق جو مجاز زید و عمر
مستی از حق جو مجاز بنگ و حسر
گلِ خسرو گل را مخور گل را جو
زانکہ گلِ خواہ است دامنِ زرد و
دل بختا جاوداں باشی جوان
از تجلیِ چہرہ ات چون ارغوان
بندہ باش و بر زمینِ چوچل سمن
چوں جنازہ کنے کہ برگردنِ بربد“

شکوہ کم کن از سپہر لا جورد	جز بگرہ آفتاب خود مگرد
از مقام ذوق و شوق آگاہ شو	ز رہ؟ صیاد محسوس ماہ شو!
عالم موجود را اندازہ کن	در جہاں خود را بلب آوازہ کن
برگ ساز کائنات از وحدت است	اندیس عالم حیات از وحدت است
در گذر از رنگ و بو ہائے کمن	پاک شواز آرزو ہائے کمن
ایں کمن سماں نیز ز دبا و جو	نقشبند آرزوئے تازہ شو
زندگی بر آرزو دارد اساس	خوش را از آرزوئے خود شناس
چشم و گوش و ہوش نیز از آرزو	مشتِ خاک کے لالہ خیز از آرزو
ہر کہ تخم آرزو در دل نہ کشت	پائمال و گیراں چوں سنگ و خشت!
آرزو مایہ سلطان مہیر	آرزو جام ہماں بقیہ میر

آب و گل را آرزو آدم کند آرزو ما را از خود محرم کند

چون شدر از خاکِ بابر می جود ذره را پهنائے گردوں می دهد

پور آذر کعبه را تعمیر کرد از نگاہے خاک را آسیر کرد

تو خودی اندر بدن تعمیر کن

مشتِ خاکِ خویش را آسیر کن

مسافر وارومی شود شهر کابل حاضر میشود بحضرت علیحضرت شهید^{رح}

شهر کابل اخطّ و جنت نظیر	آب حیواں از گن تا کشتن بگیس!
چشم صائب از سوادش سرچین	روشن و پائنده باد آن سرزمین
در ظلام شب سمن زارش نگر	بر بساط سبزہ فی غلط سحر!
آں دیار خوش سواد آن پاک موم	باد او خوشتر ز باد شام و روم
آب او براق و خاکش تابناک	زنده از موج نسیمش مرفه خاک

ۛ مرزا صائب تبریزی در مدح کابل میگوید
”خوشا و قے که چشم از سوادش سرچین گردد“

ناید اندر حرف صوت اسرار او	آفت بابل خفته در کسار او
ساکنانش حیرت و خوش گهر	مثل تیغ از جوهر خود بے خبر
قصر سلطانی که ناشد لکشت	زائران را گردِ راءش کمی است
شاه را دیدم در این کاخ بلبند	پیش سلطانے فقیرے دوست
خلق او قلیم و لب را کشود	رسم و آئین ملوک آنجانبه بود
من حضور آں شهر والا گهر	بے نوا مروے بدر بارِ عمره
جانم از سوز کلامش در گداز	دست او بوسیدم از رو نیاز
پادشاه بے خوش کلام سادہ پوش	سخت کوش و نرم خیم و گرم جوش
صدق و اخلاص از نگاهش آشکار	دین و دولت از وجودش استوار
خانگی و از نوریاں پاکیزه تر	از مقام فقر و شاهی باخبر

درنگا ہش روزگارِ شرق و غرب

شہر یارے چون حکیمانِ نکتہ دان

پرودہ ہا از طلعتِ معنی کشود

گفت ازاں آتش کہ داری بدن

ببر کہ اور از محبتِ رنگِ بوست

در حضورِ آلِ سلمانِ کریم

گفتم ایں سرمایہ اہل حق است

اندرو بہر است دارا انتہا است

نشہ حرمِ بخون او دوید

گفت نا در درجہاں بے چارہ بود

حکمتِ اور از دارِ شرق و غرب

راز دانِ مد و جزرِ امتثال

نکتہ ہائے ملک و دین او نمود

من ترا دادم عزیزِ خوشتن

درنگا ہم ہاشم و محمد بوست

ہدیہ آوردم ز تر آں عظیم

در ضمیمہ حیاتِ مطلق است

جید رازِ نیروئے او خیر کشا است

دانه دانه اشک از چشمش چکید

از غمِ دین و وطن آوارہ بود

کوہ و دشت از اضطرابم پیخبر از غممان بے حسابم پیخبر
 نالہ بابانگِ هزار آہ میختم اشک با جوئے بہار آہ میختم
 غیرتِ سرانِ غمگار من نہ بود
 قوتش ہر باب را بر من کشود

گفت گوئے خسرو والا نژاد باز با من جذبہ ہر شاد داد
 وقتِ عصر آمد صدائے الصلوات آں کہ مومن را کند پاک از جہات
 انتہائے عاشقان سوز و گداز کروم اندر اقتدائے او نماز
 راز ہائے آن قیام و آن سجود
 جز بیزمِ محراباں نتوان کشود

بر مزار شهنشاہ بابر خلد آشیانی

بیا که سازِ فرنگ از نو ابر افتاد است
درون پردهٔ او غنم نیست فریاد است!
زمانه کهنه بستان را هزار بار آراست
من از حرم نگذشتم که بچخته بنیاد است
درش ملت عثمانیاں دوباره بلند
چه گوئمت که به تیموریاں چه افتاد است!
خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است!

هزار مرتبه کابل نکوتر از دلی است
که آن عجزه عروس هزار داماد است
درون دیده نگه دارم اشکِ خونین را
که من فقیرم و این دولتِ خدا داد است
اگر چه پیرِ حرم و ردِ کالان دارد
کجای نگاه که بر ز پولاد است!

سفر بہ غزنی و زیارت مزار حکیم سنائیؒ

از نواز شہائے سلطان شہید	صبح و شام صبح و شام رونمید
نکتہ سنج خاواں ہندی فقیر	میہمان خسرو کیواں سیریا
تا تیر شہر خسروی کردم سفر	شد سفر برین سبک تر از حضر
سینہ بکشادم بآں بادے کپار	لالہ رست از فیض او در کوہ سار
آہ! اغزنی آں حکیم علم و فن	مرغزار شیر مروان کہن
دولت محمود را زیبا عروس	از خنا بندان او دانائے طوس!
خفتہ در خاکش حکیم غزنوی	از نوائے او دل مرواں قوی
آں حکیم غیب آں صاحب مقام	نرک جوش رومی از ذکرش تمام

من زُپیدا، اوز پنهان، در سرور	ہر دو را سرمایہ از ذوق حضور
او نقاب از چہرہ ایسا کشود	فکر من تقیر میر مومن وانمود
ہر دو را از حکمت قرآن سبق	اوز حق گوید من از مردان حق
در فضائے مرتد او سو ختم	تا مستاء نالہ اند و ختم
گفتم اے سیندہ اسرارِ جاں	بر تو روشن ایں جہان و آں جہاں
عصر ما وارفٹہ آب و گل است	اہل حق مشکل اند مشکل است
مومن از افرنگیں پیدا پنجدید	فتنہ با اند حرم آمدید
تا نگاہ او ادب از دل نخورد	چشم او را جلوہ افزنگ برد
اے حکیم غیب، امام عارفان	پختہ فیض تو خام عارفان
اس پنچہ اندر پردہ غیب است گوے	بوکہ آب رفت باز آید بجوے

روح حکیم حسائی از بہشت بریں

جواب می دہد

راز دانِ خیر و شر گشتم ز فقر	زندہ و صاحبِ نظر گشتم ز فقر
یعنی آن فقرے کہ داند راہ را	بہ بند از نورِ خودی اللہ را
اندرونِ خویش جوید لا الہ	در تہِ شمشیر گوید لا الہ
فکرِ جاں کن چوں زناں بر تن متن	ہیچو مردانِ گوے در میدانِ فلک
سلطنت اندرِ جہانِ آب و گل	قیمتِ اوقطرحہ از خونِ دل
مومنانِ زیرِ سپرِ لاجورد	زندہ از عشق اندوختہ از خوابِ تور
می ندانی عشقِ مستی از کجا است؟	ایں شعاعِ آفتابِ مصطفیٰ است

زندہ تاسو ز او در جان تست ایں نگہ دارندہ ایمان تست
 باخبر شو از روز آب و گل پس بزن بر آب و گل اکیہ دل
 دل زدیں سر شمیم ہر قوت است دیں ہمہ از معجزاتِ صحبت است
 دیں مجو اندر کتب اے بے خبر علم و حکمت از کتب دیں از نظر
 بوعلی دانستہ آب و گل است بخیر از خستگیاں دل است
 نیش و نوش بوعلی سینا بہل چارہ ساز بہائے دل از اہل دل
 معطلے بحر است موج او بلند خیزو این دریا بجائے خویش بند
 مدتے بر سائش پیچیدہ لطمہ ہائے موج او نا دیدہ !
 یک زماں خود را بدریا درنگن تاروان رفت باز آید بر تن
 اے مسلمان جسرا بر او حق مرو نا امید از رحمت غافل شو

پروہ بکندار آشکارائی گزین	تا بہ لرزد از سجود تو زمین
دوش دیدم فطرت بیتاب را	روح آں ہنگامہ اسباب را
چشم او بر زشت و خوب کائنات	در نگاہ او غیب و کائنات
دست او با آب و خاک اندستیز	آں ہم پیوستہ و این ریز ریز
گفتمش در جستجوی کستی؟	در تلاش تار و پوئے کستی؟
گفت از حکم خدائے ذوالمنن	آدمے نو سازم از خاکِ کمن
مشت خاک کے بعد رنگ آرمود	پے بہ پے تا بید و بخید و فرود
آخرو را آب و رنگِ لاله داد	لا الہ اندر خمیرِ او نہاد
باش تا بینی بہارِ دیگرے	از بہارِ پاستاںِ نگیں ترے
ہر زمان تدبیرِ مادرِ و قیب	تا نگیری از بہارِ خود نصیب

• بردرون شاخ گل دارم نظر غنچہ ہارا دیدہ ام اندر سفر!

لالہ را در وادی و کوہ و دمن از میدان باز نتوان دشمن

بشنود مرے کہ صاحب جستجو است

نعمہ را کوہنوز اندر گلو است!

برمزارِ سلطان محمود علیہ الرحمۃ

خیز و از دل ناله ہا بے اختیار	آہ! آں شہرے کہ اینجا بود پارا
آں دیار و کلخ و کو ویرانہ لیست	آں شکوہ و فال و فزافسانہ لیست
گنبدے! در طوفان و چرخ بریں	تربتِ سلطانِ محمودِ مست این!
آنکہ چوں کو دک لب از کوثرِ شست	گفت در گوارہ نام او نخست
برقِ سوزان تیغِ بے زہنار او	دشت و درلر زنده از یلغار او
زیرِ گردوں آیتِ اللہِ رشتش	قدسیاں قرآنِ سہرا بر توش
شوخیِ فکرم مرا از من رہود	تا نبودم در جہانِ دیروز و د
رخ نمود از سیمینہ ام آں آفتاب	پر و گیاہ از فروغش بے حجاب

جہر گردوں از جلالتش در رکوع
 از شعاعش دوش می گرد و طلوع
 وار ہیدم از جهان چشم و گوش
 فاش چوں امروز دیدم صبح و شوش
 شہر غنیمتیں ایک بہشت رنگ بو
 آج بویا غنیمتہ خواں در کاخ و کو
 قصر لائے اوقطار اند قطار
 آسمان باقیہ پائش ہم کسار
 نکتہ پنج طوس اودیدم بہ زم
 لشکر محمود اودیدم بہ زم
 روح سہ عالم اسرار کرد
 تمام را شوریدہ بیدار کرد
 آن ہمہ شتاقی و سوز و سرور
 در سخن چوں رند بے پروا و جور
 تخم اشک اندران ویرانہ کاشت
 گفتگو با خدا کے خوشداشت

تا نہ دہم بچہ راز راز او

سو ختم از گرمی آواز او

مناجات مرثوریہ در برائے غزنی

لالہ بہر یک شعاع آفتاب دارد اندر شاخ چندین پیچ و تاب
چوں بہار اورا کند عریان فاش گویش جز یک نفس اینجا مباحش!
ہر دو آمد یک فکر را ساز و برگ من ندانم زندگی خوشتر کہ مرگ!
زندگی بہیم مصافِ نیش و نوش رنگِ نعم امروز را از خونِ نوش!

الاماں از مکرِ ایامِ الاماں

الاماں از صبح و از شامِ الاماں!

اے خدا! نقشِ بندِ جان و تن با تو این شوریدہ دار و یک سخن
فتنہ ہا بہیمنم دیریں ویر کہن فتنہ ہا در خلوت و در انجمن

عالم از قوتِ دیر تو آمد پدید	یا خدائے دیگر او را آفرید
نظارِ شش صلح و صفا باطنِ ستیز	ایلِ دل را شیشہٗ دل ریز ریز
صدق و اخلاص و صفا باقی نماند	آن قلعِ شکست و آن ساقی نماند
چشم تو بر لاله رویانِ فرنگ	آدم از افسونِ شان بے آبِ رنگ
از گم گیر و ربط و ضبط این کائنات؟	اے شہیدِ عشق و لالتِ مَنات!
مرد حقِ آن بندہٗ روشن نفس	نائبِ تو در جہاں بود و بس
او بہر بندِ فقرہ و فرزند و زن	گر توانی سؤناتِ او شکن
این مسلمان از پرستارِ ان کیست؟	در گریبانِش یکے بنگارِ نیست!
سینہٗ اش بے سوز و بانِش بے غم و خوش	او مہرِ فیصل است و صورتِ او غم و خوش!
قلبِ او نا محکم و جانِش نترند	و جہاں کا لائے او نا محبند

دارد اندر آستین لات و منات	در مصافِ زندگانی بے ثبات
آتشِ او کم بہا مانندِ خاک!	مرگ را چون کافران داند ہلاک
آں طلبِ آں جستجو باز آفریں	شعلہ از خاکِ او باز آفریں
آں جنونِ ذوفنون اورا بدہ	باز جذبِ اندروں اورا بدہ
صبحِ فردا از گریبانِش برار!	شرقِ راکن از وجودش استوار

بحرِ احمر را بچوبِ اوشگاف
از شکوہش لرزہ افکن بہ قاف!

قندھار و زیارتِ خرقہ مبارک

قندھار آن کشورِ مینو سواد اہل دل را خاکِ او خاکِ مراد
رنگِ ہا بویا ہوا ہا آبِ ہا آبِ ہا تابندہ چون سیما بیا
لالہ ہا در خلوتِ کہسار ہا نارِ مایحِ بستہ اندہ نار ہا
کوئے آن شہر است مارا کوئے دوست سارِ ہاں برین محلِ سوئے دوست

می سرایم دیگر از یارانِ نجبر

از نوائے ناقہ را آرم بوجہ

غزل

از دیرِ مغال آیم بے گردشِ صہبامست!
در منزلِ لا بودم از بادۂ اَلَامست!
وانم کہ نگاہِ او ظرفِ ہمہ کس بیند
کرد است مرا ساقی از عشوہ و ایامست!
وقت است کہ بکشایم میخانہٗ رومی باز
پیرانِ حرم دیدم در صحنِ کلیسامست!
این کارِ حکیمے نیست و امانِ کلیمے گیر
صد بندہٗ ساحلِ مست یک بندہٗ دریامست!

دل را بچسپن بردم از باد چسپن افسرد

میر و پنجیا با نها این لاله صحرا مست!

از حرف و لآویش اسرارِ حرم پیرا

وی کافر کے دیدم در وادی بطحا مست!

سینا است کہ فاران است؛ یا رب چه مقام است این؟

ہر ذرہ خاکِ من چشمے است تماشا مست!

خبرِ قہاں بُرزخِ لایبغیانِ دیدش و زکۃ لٰی خرقۃ تان

دینِ او آئینِ تفسیرِ کل در جبینِ او خطِ امتدیرِ بر کل

— بُرزخِ لایبغیان: تلخیصِ بایہِ قرآن

— لٰی خرقۃ تان: الفقروالجهاد - حدیث

عشق را او تیغِ جوهر کرد	عقل را او صاحبِ اسرار کرد
ماہمہ یک مشت خاکیمِ او دل است	کاروانِ شوق را او منزل است
در ضمیرش مسجدِ اقصائے هست	آشکارا دیدش اُنسائے هست
داد ما را نعرۃ اللہ ھو	آمد از پیدائشِ او بُوسے او
بادۂ پُر زور با میسنا چہ کرد	بادلِ من شوقِ بے پروا چہ کرد
تا ز راہِ دیدہ می آید بروں!	رُقصہ اندر سینہ از زویرِ جنوں
پیش ازین اورا ندیدم این چنین!	گفت من جبریلیم و نورِ مبیں
یارب این دیوانہ فرزانہ کیست!	شعرِ رومی خواند و خندید و گریست
از مے و مَیخ زادہ و پیما نہ گفت	در سرم با من سخن زندانہ گفت

گفتش این حرف بیابا که چیست لب فرو بند این مقام خاشی است
من ز خون خویش پروردم ترا صاحب آه سحر کردم ترا
بازیاب این نکته را ای نکته رس عشق مردان ضبط احوال است پس
گفت عقل و هوش آزار دل است مستی و وارفتگی کار دل است

نعره باز دتا فتاد اندر سجود

شعله آواز او بود، او نبود!

بر مزار حضرت احمد شاہ بابا علیہ الرحمۃ موسس ملت افغانیہ

تربتِ آلِ خسرو روشن ضمیر	از ضمیرش ملتے صورت پذیر
گنبدِ اوراحم داند سپہر	بافروغ از طوفِ اوسیمائے ہر
مثل فاتح آلِ امیرِ صفِ شکن	سکہ زد ہم با قلیم سخن
ملتے را داد ذوقِ جستجو	قدسیاں تسبیحِ خواں برخاک او
از دل و دستِ گریزے کہ داشت	سلطنتِ ہار و دوسے پڑا گذاشت!
نکتہٴ سخن و عارف و شیر زن	روحِ پاکش با من آمد در سخن

— فاتح: سلطان محمد فاتح قسطنطنیہ

گفت می دانم مقام تو کجا است	نعمت تو خاکیں را کیمیا است
خشت و سنگ از فیض تو دارے دل	روشن از گفتار تو سیناے دل
پیش ماے آشناے کوئے دست	یک نفس منبش کہ داری بوجے دست
اے خوش آں کو از خودی آئینہ ساخت	و ندراں آئینہ عالم رہ شناخت
پیر گردید این زمین و این سپهر	ماہ کو را ز کو ر چشمیہاے مهر
گر می ہنگامہ می بایدش	تا نخستیں رنگ بوباز آیدش
بندہ مومن سرا فیل کسند	بانگ او ہر کہنہ را برہم زند
اے ترا حق داد جان ناشکیب	تو ز سر ملک و دیں داری نصیب

فاش گو با پور نادرفاش گوے

باطن خود را بہ ظاہر فاش گوے

خطاب پادشاہ اسلام علیحضرت ظاہر شاہ ایکادہ اللہ بنصرہ

اے قبائے پادشاہی بر تو راست سایہ تو خاک مارا کیما است
خسروی را از وجود تو عیار سطوت تو ملک دولت را حصار
از تو اے سرمایہ فتح و ظفر تخت احمد شاہ راشانی دگر
سینہ ہائے نیر تو ویرانہ بہ از دل و از آرزو بیگانہ بہ
آبگوں تیغ کہ داری در کمر نیم شب از تاب او گرد و دھیر
نیک می دانم کہ تیغ ناو راست من چہ گویم باطن او ظاہر است

حرف شوق آورده ام از من پذیر

از فقیرے رمز سلطانی بگیر

گر دایں ملکِ خدا دادے نگر	بے نگاہ تو ز شاہیں تیز تر
چسیت آنِ حنیئے کہ می باسیت نیست؟	ابنِ کرمی بینیم از تقدیر کیست؟
روز و شب آئینہ تقدیرِ ماست	روز و شب آئینہ تدبیرِ ماست
چسیت فردا؟ دخترِ امروز دوش!	باتو گوئیم اے جوانِ سخت کوش
گر دوا گر دو سپہر گر دگر د	ہر کہ خود را صاحبِ امروز کرد
دوش از و امروز از و فردا از دست!	او همان رنگِ بورا آبروست
ز ان کہ او تقدیرِ خود را کوکب است	مرد حق سرمایہ روز و شب است
چشم او بینائے تقدیرِ ماست	بندہ صاحبِ نظرِ سپہرِ ماست
ماہمہِ نخبیہ! او نخبیہ نیست!	از نگاہش تیز تر شمشیر نیست
حادثات اندر بطونِ روزگار!	لرز و از اندیشہ آں سچنہ کار

چوں پدراہل بہن سرا دہست دار

ہیچوں آں خلد آتشیان بیداری

می شناسی معنی کزار چیست؟

اُمّتاں را دہبان بے ثبات

سرگذشت آل عثمان را نگہ

تا ز کزاری نصیب داشتند

مسلم ہندی چرامیدان گذاشت؟

مشت خاکش آہنخاں گردید سرد

ذکر و فکر نادرسی در خون تست

لے فروغ دیدہ بر ناؤ پیر

بندہ صاحبِ نظم سرا دہست دار

سخت کوشش و پُردم و کزاری

ایں مقالے از مقامات علی است

نیست ممکن جز بکداری حیات

از فریب غریباں خونیں جگر

در جہاں دیگر علم افراشتند

ہمت او بوجے کزاری نہ داشت!

گر می آواز من کارے نہ کرد!

قاہری بالوسری در خون تست

سرکار از ہاشم و محمود گیر

ہم ازاں مردے کہ اندر کوہ و شہت	حق ز تیغ او بلبند آوازہ گشت
روز ہا شب ہا تقیدین می توان	عصر دیگر آفریدن می توان
صد جہاں باقی است در فراں ہنوز	اندرا کیش یکے خود را بسوز
باز فغاں را ازاں سوزے بدہ	عصر اورا صبح نوروزے بدہ
ملتے گم گشتہ کوہ و کمر	از جبینش دیدہ ام چیزے دگر
زانکہ بود اندر دل من سوز و درد	حق ز تقدیرش مرا آگاہ کرد
کار و بارش را نکو بخیدہ ام	آنچہ نہاں است پیدا دیدہ ام
مرد میدان زندہ از اللہ ہوسست	زیر پائے او جہاں چار سوسست
بندہ کو دل بغیر اللہ نہ بست	می توان سنگ از زجاج شکست

اونگنجد در جهان چون وچند تہمت ساحل بایں دریابند

چوں زروئے خویش برگیر و حجاب

اوحساب است ثواب است عذاب!

برگ مساز ما کتاب حکمت است این دو قوت عمت باریگت است

آں فتوحاتِ جهانِ ذوق و شوق این فتوحاتِ جهانِ تحت و فوق

ہر دو خسامِ خدا کے لایزال مومن آں جمال است این جلال!

حکمتِ اشیا فرنگی زاو نیست اصلِ اوجہ لذتِ ایجاد نیست

نیک اگر بینی سہماں زادہ است این گہراز دستِ ما افتادہ است

چوں عرب اندر اروپا پر کشاد علم و حکمت را بنا دیکر نہاد

دانہ آں صحرائِ نشیناں کاشتند حاصلش افزونگیاں برداشتند

این پری از شیشهٔ اسلافِ ماست باز پیش کن کہ او از قافِ ماست
 لیکن از تہذیبِ لادینہ گریز زان کہ او با اہل حق دارد ستیز
 فتنہ ہا این فتنہ پرداز آورد لات و عزتِ جسم باز آورد
 از فحش و دیدہ دل نابصیر روح از بے آبیِ او تشنہ میرا
 لذتِ بیتابی از دل می برد بلکہ دل زین پسِ گل می برد

کہنہ دوزخ غارت او بر بلاست

لالہ می نالد کہ داغِ من کیاست!

حق نصیب تو کند ز فوقِ حضور باز گویم آنچه گفتم در زبور

”مردان و ہم زیستن اے نکتہ رس

این ہمہ از اعتبارات است و بس

مرد کز سوزِ نوا را مرده

لذتِ صوت و صدا را مرده

پیش چنگِ مست و مسرور است کور

پیش رنگِ زنده در گور است کور

روحِ باقی زنده و پاینده است

ورنه این را مرده آن را زنده است

آنکه حی لا یموت آمدنی است

زیستن باقی حیاتِ مطلق است

هر که بے حق نیست جز مردار نیست

گرچه کس در ماتم اوزار نیست

برخور از قرآن اگر خواهی ثبات	در ضمیرش دیده ام آب حیات
منی و سدا را پیام لا تخف	می رساند بر مقام لا تخف
قوت سلطان موی را لا اله	هیبت مر فقیه را لا اله
تا دو تیغ کلاه داشتیم	ما سوال الله را نشان نگذاشتیم
خاوران از شعله من روشن است	ای تنگ من می که در عصر من است
از تب و تابم نصیب خود بگیر	بعد ازین ناید چون مرد فقیر
گوهر و دریائے قدس آن سفته ام	شرح رمز صیغۃ الله گفته ام
با مسلمانان غمی بخشیده ام	کهنه شاخه را نمی بخشیده ام
عشق من از زندگی دارد سر غ	عقل از صبا من روشن ایار غ
نکته های خاطر افروزی که گفت	با مسلمانان حرف می پسوزی که گفت

ہمچونے نالیدم اندر کوہ و دشت تا مقام خویش برین فاش گشت

حرفِ شوقِ آمختم و اسوختم آتشِ افسردہ باز افروختم!

با من آہِ صبحِ گاہِ دادہ اند سطوتِ کوہِ بکاہِ دادہ اند

دارم اندر سینہ نورِ لا الہ! در شرابِ من سرورِ لا الہ!

فکارِ من گردوں مسیرِ از فیضِ دوست جوے ساحلِ ناپذیرِ از فیضِ دوست!

پس بگیر از بادِ من یکِ وہبام

تا دُشمنِ مثلِ تیغِ بے نیام!

